

УДК 711.551(477-25)»193»

Андрій Марковський
кандидат архітектури,
докторант кафедри інформаційних
технологій в архітектурі, КНУБА

«Формула міста» у творчості Павла Федотовича Альошина

Анотація. У статті йдеться про становлення унікального та самобутнього образу архітектури Києва у творчому доробку архітектора П.Альошина; формування урбаністичної ідентичності та пошук «формули міста» у проектах майстра, досліджуються ключові концепти та споруди автора у міжвоєнний період.

У статті використані фотоматеріали з фондowego відділу Національного заповідника «Софія Київська».

Ключові слова: конструктивізм, неокласика, ампір, конкурс, Урядовий квартал, перший житловий будинок лікаря, П. Ф. Альошин, «формула міста».

Постановка проблеми. Ключовою проблемою дослідження є проявлення ролі творчої особистості в становленні глобального архітектурного поступу на теренах України першої половини ХХ століття.

Актуальність дослідження. Перша половина минулого століття є надзвичайно цікавим періодом для сучасних дослідників, свого роду переломним моментом, в якому вбачається генезис тих соціо-політичних та культурно-мистецьких процесів, в лоні яких ми перебуваємо у наш час, у першій половині століття ХХІ. Глибинні зміни, що торкнулися практично кожного аспекту життя людини європейського (та північноамериканського) культурного ареалу, знайшли своє безпосереднє відображення в

мистецтві [1]. Як і в наш час, мистецтво загалом та архітектура зокрема, відчували на собі виклики нового, зміненого світосприйняття, пов'язаного, з одного боку, з тотальним крахом старої системи цінностей, а з іншого — з принципово новими креаторськими можливостями, що виникли на гребені технічного прогресу та змін умов життя [2].

У вітчизняній архітектурі дані трансформації вилились у послідовний каскад переходів, кризових моментів, різких змін одних стилевих тенденцій іншими [3]. Ситуацію каталізували стрімкі політичні зміни, пов'язані зі значною руйнацією Києва в результаті революційних подій початку ХХ ст. та поетапною трансформацією його ключової містобу-

дівної функції.

Не маючи можливості в межах однієї статті охопити весь широкий спектр архітектурно-мистецьких змін того буремного періоду, ми продовжуємо послідовний аналіз діяльності ключових, на наш погляд, архітекторів, що творили в Києві, формували його неповторний, унікальний та самотутній образ у першій половині ХХ ст. Дане дослідження присвячене творчості видатного киянина, архітектора, який присвятив місту свій живий та яскравий творчий геній, Павлу Федотовичу Альошину.

Зв'язок з науковими завданнями.

Дана стаття є публікацією частини результатів дослідження, виконаних при Проблемній науково-дослідній лабораторії Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури в рамках замовлення Міністерства культури України у 2015 році.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Міжвоєнний період архітектури Києва досліджувався у три етапи. Першим є, власне, численні публікації очевидців подій, особливо 1920–1930-х років, коли інтерес до архітектури був значно каталізований. Публікації можна умовно розділити на дві групи: професійні видання та періодичу, призначену для широкого кола читачів. До першої групи можна віднести офіційні видання Спілки радянських архітекторів України, включаючи матеріали пленумів, що видавалися Держтехвидавом, матеріали видань «Архітектура Радянської України», «Архітектурна газета», «Архітектура СССР», «Современная архитектура», маніфести та програми спілок АСНОВА,

АРУ, ОСА, ВОПРА та ін. До загальної періодики належать публікації в газетах «Пролетарська правда», «Соціалістичний Київ», «Більшовик», видання Київміськради (зокрема статті І. Бронштейна, Й. Ганса, І. Гулеватого, А. Шафірова, С. Глярова, Р. Добрусіна, В. Дубова, Е. Кондер, А. Циренщикова, П. Юрченка, О. Довженка, В. Родіонової, П. Хаустова та ін.). На жаль, значна частина матеріалів тих часів була або втрачена, або частково виведена з наукового обігу через подальші цензорські чистки та заборони.

Наступним етапом дослідження архітектури України 1920–1930-х слід вважати 60–80-ті роки ХХ ст. зокрема видання «Архитектура Украинской ССР», (ред. В. І. Заболотний, М. П. Сєверов, Г. В. Головки, М. А. Грабовський, П. Г. Юрченко, 1951); «Роль новаторства у формуванні стилю соціалістичної архітектури (З досвіду житлового будівництва на Україні)» (В. П. Мойсеєнко, 1961); «История советской архитектуры. 1917–1958» (ред. М. П. Билінкін, 1962); «Нариси історії архітектури Української РСР (Радянський період)» (1962); «Советская архитектура за 50 лет» (ред. М. В. Посохіна, М. В. Баранов, Ю. М. Родін та ін., 1968); «Всеобщая история архитектуры» (ред. М. В. Баранов, 1973 та ред. О. В. Іконніков, 1975); «Из истории советской архитектуры. 1928–1932 гг.» (ред. К. М. Афанасьєв, В. І. Балдін, В. Е. Хазанова та О. О. Швидковський, 1984); «Советская архитектура» (О. В. Рябушин, І. В. Шишкіна, 1984); «Архитектура Советской Украины» (В. П. Дахно, С. К. Кілессо, М. С. Коломіє-

ць, В. П. Мойсеєнко, В. Ф. Петренко та Ю. Ф. Хохол, 1986); «Київ архітектурний» (С. К. Кілессо, 1987); «Развитие строительной науки и техники в Украинской ССР» (ред. М. М. Жербін, 1989); «Стили в архитектуре Украины» і «Професія архітектор» Ю. С. Асеева 1989 та 1991 відповідно та багато інших робіт. У цей час друкуються численні статті в журналах «Строительство и архитектура», «Вісник АА УРСР», «Архитектура СССР» тощо.

Із сучасних українських видань слід згадати такі: «Енциклопедія архітектурної спадщини України: Тематичний словник» (1995); «Звід пам'яток історії та культури України» (1999); «Сучасна архітектура радянської доби (1917–1991 рр.)» (ред. В. І. Єжов, А. О. Пучков); «Нариси з історії образотворчого мистецтва України ХХ ст.» (ред. В. Д. Сидоренко, 2006); «Забудова Києва доби класичного капіталізму, або Коли і як місто стало європейським» (А. Б. Беломесяцев, Б. Л. Єрофалов, В. П. Ієвлева, М. Б. Кальницький, Н. М. Кондель-Пермінова, О. І. Сидорова, Т. В. Скібіцька), «Замок вздохов или история о том как поссорились Павел Федотович и Николай Викторович» (М. А. Кадомська, О. Г. Мокроусова); 5-й том «Історія українського мистецтва» (ред. Г. А. Скрипник, 2007); «Архитектура советского Киева» (Б. Л. Єрофалов-Пилипчак, 2010) та інші. Окремої уваги заслуговує сайт <http://alyoshin.ru/>, створений Вадимом Альошиным, онуком Павла Альошина, що збирає, систематизує та популяризує статті й видання, пов'язані з архітектурою

України означеного періоду.

Новизна наукового дослідження.

Попри значну увагу в професійній і періодичній пресі, у питанні архітектури Києва першої половини ХХ ст. загалом і творчості Павла Альошина зокрема, залишається ще певна кількість лакун. Дана стаття містить посилення на раніше не опубліковані та маловідомі матеріали з фондового відділу Національного заповідника «Софія Київська».

Основний матеріал. Як і більшість архітекторів досліджуваного періоду, Павло Федотович починав свій творчий шлях з житлової архітектури. До перших його робіт в Києві відносяться особняк Ковалевського по вул. Пилипа Орлика, 1/15 в (1911–1913) та прибутковий будинки по вул. Олеса Гончара, 74 (1909–1910) і вул. Виноградній, 5 (1912–1914), вул. Володимирській, 19 (1914, не зберігся) та ін.

Привертає увагу споруда Педагогічного музею (1910–1912), зведена в кращих традиціях класицистичної архітектури. Виразний образ будівлі з лаконічними, витриманими пропорціями вдало гармоніє із забудовою вулиці Володимирської, а плаский купол, яким завершено і акцентовано центральний об'єм, стане в подальшому характерним для образу громадських споруд Києва, будучи, зокрема, підтриманий будівлею Верховної Ради архітектора Заболотного (1936–1939).

У часи революційних потрясінь Павло Альошин брав участь у відновленні та реконструкції Києва у 1917р.; з 1918 до 1920 рр. був головним архітектором Києва; з 1922 по

Іл. 1. Альошин П. Ф. Перший будинок радянського лікаря. 1928–1930

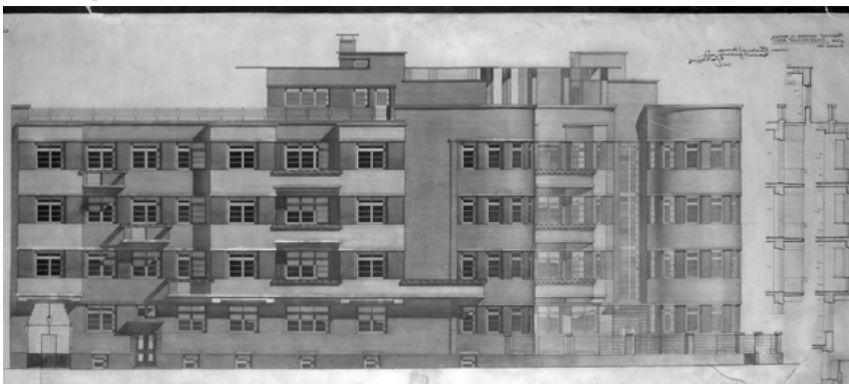
1924 рр. обіймав посаду Київського губернського архітектора. З-поміж численних реалізованих та нереалізованих проєктів майстра ми, в рамках даної статті, зупинимось на ключових, на нашу думку, об'єктах, що найкраще відображають пошуки ідентичності, «формули міста» київської архітектури.

Дослідник історії архітектури може зауважити, що в Києві майже не представлена забудова часів конструктивізму, якщо порівнювати його з іншими великими містами України, особливо з Харковом. Хоча в 1920-ті роки – час домінації течії – у Києві зводилося порівняно мало споруд, проте основні тенденції все ж знаходили відображення в ключових об'єктах.

Одним з таких знакових проєктів вважається Перший будинок радянського лікаря архітектора П. Ф. Альошина, зведений у 1928–1930 рр. (іл. 1, 2). Об'єкт є добре відомим як у вітчизняній, так і світовій архітектурній науці як взірець високого, чистого конструктивізму. Функція як основна концепція, що спричиняє образне вирішення, пропрацьована конструктивна схема, зонування, передові прийоми будівництва – все це та багато іншого засвідчує глибоке розуміння зодчим фундаментальних засад нового стилю.

Споруда зводилася на складній у плані ділянці: вулиці Стрілецька та Велика Житомирська сходяться тут під гострим кутом. «Недолік ділянки було перетворено на додаткову зручність. Нетрадиційно вирішивши центральну частину споруди, на розі перед будинком було утворено невелике подвір'я з курдонером» [4, с. 400].

Застосовуючи передові для радянської архітектури тих часів будівельні

Іл. 2. Альошин П. Ф. Перший будинок радянського лікаря. Фасад. 1928–1930

прийоми з активним використанням скла, здочий послуговується фундаментальними принципами нової архітектури, сформованими Ле Корбюз'є: вільне планування, продиктоване частковим впровадженням прогресивної каркасної несучої схеми; вільний фасад, що відкриває шлях для роботи архітектора з формою; плоский дах — тераса з місцем для відпочинку. «Вперше у Києві в житловому будинку був використаний залізобетонний дах — тут було обладнано солярій, місце для ігор дітей» [4, с. 401].

Чотириповерхова споруда складається з двох крил, об'єднаних центральним напівкруглим блоком, що утворює вищезгаданий курдонер. Пластика фасадів представлена ритмічною зміною балконів-лоджій та еркерів. Два ротондально-скруглені ризаліти фланкують центральну частину, що увінчується криною галереєю з плоским дахом на стовпах. Горизонтальна ритміка споруди підкреслювалась чергуванням світлих оштукатурених площин та ділянок з відкритою кладкою темно-червоного кольору.

Споруда в стилі високого конструктивізму є поліфункціональною: «...у домі було передбачено такі приміщення, як клуб, бібліотека, пральня, перукарня. <...> У 1937 році на першому Всесоюзному з'їзді радянських архітекторів, в одній з доповідей, цей будинок відзначався як взірць житлової архітектури» [4, с. 401].

Опорядження фасадів виконано за поширеним до революції, але майже втраченим в часи домінації конструктивізму, принципом біхромного використання цегли. Автор вдало чергує площини червоної та жовтої кладки, генезисно пов'язуючи новий авангардний об'єкт з історичною за-

будовою XVIII–XIX ст. колористичним вирішенням та фактурою матеріалу, характерною для Києва.

Кінець 1920-х рр. відмічений розбудовою транспортної інфраструктури в СРСР. У Києві відновлюється спорудження нової будівлі залізничного вокзалу, перерване війною. В 1927 році був оголошений закритий конкурс, на якому свої роботи представили 9 бригад під керівництвом П. Альошина, О. Вербицького, О. Кобелева, Д. Дяченка, П. Андрєєва, О. Бекетова, П. Ротерта, С. Кравця та М. Покорного. Тандем Альошин–Вербицький подав на конкурс дві спільні роботи (друга була підписана навпаки: Вербицький–Альошин). Журі відзначило проекти архітекторів Альошина і Вербицького та концепт Ротерта, виконані в еkleктичному і конструктивістському стилях відповідно [5]. До проектної бригади Альошина і Вербицького входили молоді архітектори Й. Каракіс та В. Заболотний.

«У червні 1927 р. журі конкурсу оголосило переможців. Першу премію (3000 крб) отримав проект під девізом «Рейка у колі». Автори – Вербицький–Альошин. Другу премію отримав проект під девізом «Рідному Києву», автори Альошин–Вербицький» [4, с. 403] (іл. 3, 4). Обидва проекти Альошина–Вербицького виконані у дусі українського модерну, використовуючи його пластику

Іл. 3. Конкурсний проект залізничного вокзалу. Головний фасад. 1927

Іл. 4. Альошин-Вербицький. Конкурсний проект залізничного вокзалу. Задній фасад. 1927

та образний тезаурус для вирішення як загальної композиції, силуету та розподілу мас, так і пластики деталей та опорядження — надзвичайно сміливе рішення, продиктоване, на нашу думку, бажанням провести паралелі з історичною забудовою міста. Окрім проекту архітектора Д.М. Дяченка, наведені концепти були єдиними, представленими на конкурс, що містили прямі ремінісценції до українського модерну, а не більш інтернаціонального та уніфікованого конструктивізму. Однак, на відміну від неовізантійських мотивів у проекті Дяченка, ескізи Альошина-Вербицького представляють «регіональні» історичні стилішові варіації, пов'язані саме з Україною.

На жаль, ще до завершення проектування між співавторами виникли суперечності, які зрештою призвели до того,

Іл. 5. Альошин П. Ф. ЦК КП(б)У. Перспектива з боку Дніпра. Конкурс на забудову урядового кварталу у м. Києві. II тур. 1934–1935

що П. Ф. Альошин відійшов від роботи і не згадувався як автор. Будівництво було завершено 23 лютого 1932 р.

Найвизначнішою подією в архітектурі УРСР міжвоєнного періоду мав стати конкурс на забудову Урядового кварталу в Києві 1934–1935 рр., після повернення столиці з Харкова до Києва у 1934 році за рішенням ЦК КП(б)У [6]. У світлі тих подій, цей конкурс виступав не стільки як суто архітектурне завдання: його вважали подією програмною, символічною та майже сакральною: «...можливість перетворити колишнє місто церков та монастирів у архітектурно-завершений, істинно соціалістичний центр радянської України» [7, с. 1]. Ключовим ядром мав стати новий урядовий квартал, що зосереджував би ряд адміністративних будівель, передусім будинків РНК і ЦК КП(б)У, згрупованих навколо великої площі для проведення урочистих парадів та демонстрацій [7]. Конкурс було проведено у три тури.

Проект Павла Федотовича Альошина, поданий на другий тур конкурсу, витриманий в стилі неокласици. Автор шукає «формулу міста», компілюючи в образній стилістиці споруд ремінісценції до історично сформованих стилів. Концепт передбачав дві симетричні П-подібні споруди РНК та ЦК КП(б)У, головні фасади яких повернуті до основної осі площі. Будинки 6-поверхові, з цоколем, виведеним за рахунок русту в один поверх (іл. 5). Далі йде основний об'єм споруд у три поверхи, метрично розбитий палладіанськими композитними капітелями на базах (цоколь), що переходять в попарні колони, фланкуючи головні входи. Рівень закінчується карнизом, на якому над колонами ви-

Іл. 6. Альошин П. Ф. РНК. Головний фасад. Конкурс на забудову урядового кварталу у м. Києві. II тур. 1934–1935

ставлені скульптури заввишки в один поверх. Верхні рівні споруд розчленовані двоповерховою романською аркадою зі спрощеними іонічними колонками між арками. Вертикальне членування підтримане обелісками по кромках дахів споруд (іл. 6).

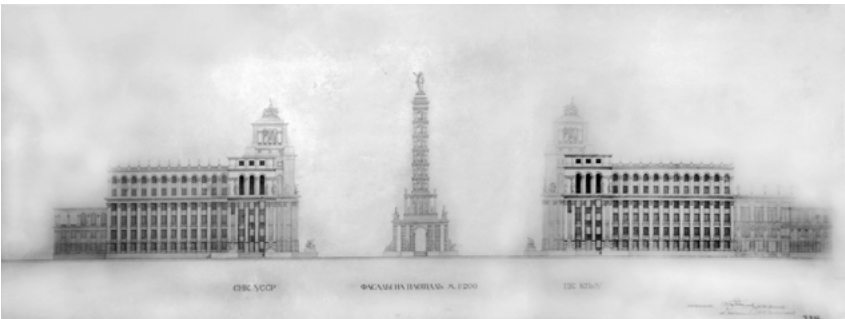
Кути, розгорнуті до Дніпра, увінчуються баштами. Членування баштових об'ємів в перших двох рівнях співпадає з основними спорудами, треті та четверті рівні вертикально-спрямовані, домінують в силуеті будов; треті – декоровані видовженими напівциркульними прорізами аркади; четверті, зберігаючи загаль-

Іл. 7. Альошин П. Ф. РНК. Головний фасад. Конкурс на забудову урядового кварталу у м. Києві. II тур. 1934–1935

ний тричасний поділ, притаманний баштам, представляють собою кубічні об'єми, увінчані багатофігурними скульптурними композиціями з прапорами. В рефрен баштам, над протилежними кутами споруд виведені надбудови заввишки в один поверх. Будинок ЦК має прибудову для залу засідань. В проекті детально розроблені інтер'єри споруд (іл. 7).

Монумент Леніну передбачалося встановити на «дзвіницеподібний» [8, с. 20] постамент, що складається з восьми аркових рівнів (іл. 8). Перші два рівні більші за габаритами, деко-

Іл. 8. Альошин П. Ф. ЦК КП(б)У. Парадні сходи, інтер'єр. Конкурс на забудову урядового кварталу у м. Києві. II тур. 1934–1935

ровані периметральними колонадами змішаних ордерів. Кути фланкуються невеликими скульптурами.

У генплані проект дотримується симетричної композиції, південну і північну сторони площі закрито рядовою забудовою адміністративних споруд, відділених від майдану зеленими смугами. Ризаліти крайніх будинків та пропілеї відділяють аванплощу Червоних героїв Перекопу.

Проект був підданий критиці за компіляції. На думку урядової комісії, що виступала замовником і журі, архітектор занадто вільно змішав різні ордери та декоративні прийоми. «Проект цікавий окремими рішеннями, але в цілому не дає образу радянського урядового центру, носить реставраційний, компілятивний характер, неспівзвучний з нашою великою епохою» [8, с. 20]. Можна сказати, що певною мірою концепт випередив свій час: за подібною тематикою згодом будуть зводити споруди при відновленні повоєнного Києва.

По завершенню Другої світової Павло Федотович (за участю Олександра Колесниченка) подає проект на конкурс по відбудові Хрещатика. У 1945 році йому була присуджена друга премія.

Висновки. Доробок видатного київського архітектора Павла Альошина є віддзеркаленням тих колосальних змін, через які пройшов Київ

у першій половині ХХ ст. Трансформація соціально-політичного макрокосму, світосприйняття соціуму, послідовно проявилася у проектах майстра: від історизму та класицизму в дореволюційних роботах до авангарду 1920-х; від необарокових та модернових ремінісценцій часів лібералізації (викликаних політикою «коренізації») до більш витриманих лаконічних неокласичних та ампірних варіацій доби жорсткого тоталітаризму. Однак, через всі різнопланові роботи майстра червоною лінією проходить зв'язок його робіт з історичним тлом, культурою, історією, пластичною мовою міста — проекти архітектора є виразним відображенням «формули Києва», яку Павло Альошин кристалізував та постійно вдосконалював у своїй творчості.

Перспективи використання. Вищезазначені результати цього та наступних досліджень, з виявленням невідомого та маловідомого наукового матеріалу, можуть бути використані для повнішого розкриття обраної теми в руслі нової парадигми цінностей архітектури України ХХ сторіччя.

Методологічне значення. Матеріали й теоретичні положення статті можуть бути використані для підготовки нових видань з історії українського мистецтва, зокрема архітектури ХХ ст., підручників і навчальних посібників для вищих навчальних закладів будівництва і архітектури.

1. Якимович. А.К. Полеты над бездной. Искусство, культура, картина мира 1930–1990 – М. : Искусство-XXI век, 2009. — С. 7–9.

2. Марковский А.И. Философские аспекты в искусстве первой половины ХХ в. // Традиции и современные стан культуры и искусства. У 5 ч. Ч. 2. Проблемы архитектуры, выявления и декораты не-прикладного искусства. Материалы международной научно-практической конференции. – Минск : Права і економіка, 2013. – С. 100–105.

3. *Марковський А. І.* От конструктивизма к ампиру: смена политики или кризис культуры? // *Colloquia litteraria Sedlcensia*. Том XII. Człowiek wobec sytuacji kryzysowych w literaturze, sztuce i kulturze. – Siedlce, 2014. – С. 175–187.

4. Педь Г.С. Проекти архітектора Павла Федотовича Альошина 1920-х – 1930-х рр. у фондах НЗ “Софія Київська” // Софійські Читання. Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції “Християнські святині – скрижалі Вічності, Мудрості й Краси: нові грані пізнання”. — К. : АДЕФ Україна, 2013. – С. 399–409.

5. *Алешин В.* Конкурс на фасад здания железнодорожного вокзала в г. Киеве. [Електронний ресурс]. – Електронні дані. – режим доступу – // <http://alyoshin.ru/> . – Остання дата звернення 01.12.2016

6. *Історична ухвала XII з'їзду КП(б)У* // Соціалістичний Київ. –1934. – № 1–2. – С. 1.

7. *Проекти планування урядового центру в місті Києві* // Соціалістичний Київ. – 1934. – № 3–4. – С. 1–4.

8. *Молокин А. Г.* Проектирование Правительственного Центра УССР в Киеве // *Архитектура СССР*. – 1935. – № 9. – С. 11–28.

«Формула города» в творчестве Павла Федотовича Алешина

Андрей Марковский

Аннотация. В статье говорится о становлении уникального и самобытного образа архитектуры Киева в творчестве архитектора Алешина; формировании урбанистической идентичности и поиске «формулы города» в проектах мастера, исследуются ключевые концепты и сооружения автора в межвоенный период.

В статье использованы фотоматериалы из фондового отдела Национального заповедника «София Киевская».

Ключевые слова: конструктивизм, неоклассика, Ампи́р, конкурс, Правительственный квартал, первый жилой дом врача, П. Ф. Алешин, «формула города».

«The city formula» in creativity of architect Paul Alyoshin

Andrii Markovskyi

Annotation. The formation of a unique and original architectural shape of Kiev in creativity of architect Alyoshin. Phenomenon of creative personality of Paul Alyoshin in the context of Ukrainian architecture of the first half of the twentieth century. Formation of urban identity and search of «the city formula» in master's projects. The question of national identity in art in general and architecture in particular, the cultural separation and creation of identity by reflection on the historical heritage. Research of author's key concepts and buildings of interwar period: the first house of doctors (1928–1930), the Kiev station projects (1927), a project for the competition on building the Government quarter (1934–1935) etc. Description, estimation of a role and importance of listed projects in line with the declared theme. The list of literature and materials, which raises the question of investigation of Kyiv's architecture at given period.

Creativity of famous Kiev architect Paul Alyoshin as a reflection of the great and critical changes that passed through Kyiv in the first half of the twentieth century. The transformation of the socio-political macrocosm, the worldview

of society, consistently manifested in the master project from historicism and classicism in pre-revolutionary works to avant-garde in 1920s; from Baroque and National Art Nouveau reminiscences in times of liberalization (caused by the policy of «indigenization») to a more laconic neoclassical and Empire style variations in the days of hard totalitarianism. However the main theme that inspires through all of the variety master's projects is the connection of his work with historical background, culture, history, plastic language of the city his architecture is a clear reflection of «Kyiv city formula» that Paul Alyoshin crystallized and constantly improved in his creativity heritage.

The article is illustrated with photographic materials from fund department of the National Sanctuary «Sophia of Kyiv»

Keywords: Constructivism, neoclassical, Empire, competition, government district, the first house of doctors, Paul Alshin, «the formula of the city».